

A POSZTSZEKUNDÉR OKTATÁS

Az alábbi tanulmány a hazai oktatásügy egyik legújabb és jelenleg kialakulóban lévő területéről, az úgynevezett posztszekundér oktatásról kíván elemzést adni. Ezen belül külön figyelmet szentel az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés kialakulásának. A kérdéskör nyitottsága miatt az alábbi elemzés nem lehet több, mint az intézményesülő posztszekundér oktatás első látható formáinak leírása, valamint annak vizsgálata, hogy az új oktatási terület miképpen szervezülhet a köz- és felsőoktatás mezsgyéjén.

Az elemző számára az egyik legkomolyabb nehézséget a fogalomhasználat jelenti; az 1997-ben készült, illetve készülő kormányzati dokumentumok már *akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzésről* beszélnek, de ez az elnevezés – nehézkessége mellett – két szempontból is meglehetősen pontatlan:

- egyrészt a felsőfokú, akkreditált és iskolarendszerű szakképzések az érettségi utáni nem egyetemi és nem főiskolai képzéseknek csupán egy – feltehetően a jövőben is csak kisebb – részét alkotják;
- másrészt a nevezett fogalom-szörnyeteg minden egyes eleme problematikus: a felsőfokúnak elkeresztelt nem főiskolai és egyetemi felsőfokú képzés máig ismeretlen diplomatípussal zárul; az akkreditáció ez idáig csak főiskolai és egyetemi képzésekre vonatkozik; az "iskolai rendszerű" kifejezés (amely leginkább a nem állami oktatási intézmények kiszorítását szolgálja) már ma is nehezen fordítható idegen nyelvekre, és tartalmában is egyre inkább megkérdőjeleződik; végül a szakképzés szó mára régi jelentését elveszítve, de korszerű tartalom nélkül szerepel a szóösszetételben.

Röviden összefoglalva, a hagyományos magyarországi oktatási fogalomhasználat keretein belül jelenleg nem nevezhető meg értelmes szóösszetétellel ez az egyre inkább testet öltő képzés. Ennek a – nyelvfilozófiai értelemben is érdekes – problémának leggyakorlatiasabb megoldása, ha az érettségi utáni, nem egyetemi és főiskolai képzéseket *posztszekundér* gyűjtőnévvel illetjük, az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzésről pedig csak akkor beszélünk, ha az 1997-ben kiadott kormányrendelet által érintett képzési lehetőségről van szó. A továbbiakban ilyen értelemben használom a két megnevezést.

A hagyományos oktatási rendszer szerkezetéhez és fogalmihoz szokott megfigyelő számára sok tekintetben zavarba ejtő a posztszekundér képzés – különösen pedig a felsőfokú akkreditált iskolarendszerű szakképzés –, melynek legújyszerűbb vonásai a következők:

- nem illik az oktatási rendszer hagyományos szektorai közé, mivel a közoktatás, a szakképzés, a felsőoktatás és a munkaerőpiaci jellegű képzés közötti "senkiföldjén" helyezkedik el;
- önálló szektorként nem írható le, de képzési szintként sem jellemezhető, mivel túl van a közoktatás kialakulóban lévő képzési szintjein. Valójában a – nemzetközileg egyébként értelmezhetetlen – magyarországi főiskolai és egyetemi "szint" alatt helyezkedik el. Bár a Munkaügyi Minisztérium elvégezte ennek a képzésnek az ISCED-alapú besorolását, ez azonban egyelőre csupán papíron tette a posztszekundér képzést eurokonformmá;
- programtípusként nem kötődik egyetlen intézménytípushoz sem, így tovább bomlasztja a hagyományos, intézménytípusok halmazaként leírható iskolarendszert;
- feltételezhetően a képzés felsőfokú, iskolarendszerű és akkreditált változatára megvan a megfelelő lakossági kereslet, a gazdaság azonban jelenleg nem rendelkezik a

szakmai-munkaszervezési hierarchiákban a technikus és a főiskolai diplomás közötti képzettségi szinttel;

- a posztsekundér képzés kísérleti programjainak kialakítása kormányzati reformpolitika nélkül is megtörtént, és az oktatásirányítás csak követte a megindult változásokat.

A posztsekundér képzés oktatási rendszeren belüli intézményesülése két megközelítéssel írható le. Az első alapján megvizsgálható, hogy a munkaerőpiaci változások nyomán kiformalódó élethossziglani tanulás miatt vezet szükségszerűen a korábbi oktatási szektorok közötti válaszfalak leomlásához, és az *egyéni tanulási utakat biztosító oktatási programkínálat* kialakulásához.

A második megközelítés a felsőfokú akkreditált iskolarendszerű szakképzés kialakulásának politikai-jogalkotási mozzanataira összpontosít, és elsősorban szakértői alapon "kiagyalt" változásként szemléli a képzés kibontakozását. Mindkét megközelítésnek jogosultsága van, ezért a tanulmány mindkettőt alkalmazza. Az első megközelítés használatakor szükségesnek látszik a magyarországi közép- és felsőfok kapcsolódásának általánosabb áttekintése.

A középfokú és felsőfokú oktatás kapcsolódásának átalakulása

A középfokú és felsőfokú oktatás kapcsolódása minden modern oktatási rendszer stratégiai fontosságú területe. Századunk végén a legjobb egyéni oktatási megtérülést a felsőfokon eszközölt – leginkább közösségi – beruházás nyújtja, ugyanakkor a középfok végén kerülhet sor a munkaerőpiacra történő kilépésre is. (A nem teljes értékű középfokú végzettséget nyújtó szakmunkásképző programokat – jelenlegi súlyuktól függetlenül – mint *eleve versenyhátrányos* végzettséget, leválaszthatjuk az elemzés szorosán vett tárgyáról.) Ez tehát az a terület, ahol az oktatás szűrő, szelektáló funkciói leginkább megjelennek. E funkciók a tömegdemokráciák és tömegoktatási rendszereik keretei között állandóan vitatott és változó formában érvényesülnek, nem csoda hát, hogy a kortárs oktatáspolitikai viták középpontjában állnak.

A hazai elemzések és viták egyik meghatározó jellemzője az a tény, hogy a kapcsolódás funkcióit és napi működését az elemzők többsége egy *hagyományos* fogalomkészlettel és az ahhoz kötődő hiedelemrendszerrel írja le, miközben ettől független, reflektálatlan módon az elmúlt években olyan folyamatok váltak ismertté, amelyek megkérdőjelezzik a hagyományos megközelítés érvényességét.

Az 1990 előtti Magyarországon a középfokú és a felsőfokú oktatás hagyományos kapcsolódását a jól átlátható, központilag szabályozott működés, és az abból fakadó problémák *oktatáson kívüli* módszerekkel történő kezelése jellemezte. Már a középfok működése is mereven kettéválasztotta a szakképzést és az általános képzést. Az előbbi az államilag ellenőrzött, mesterséges hiánnyal küzdő munkaerőpiac számára termelt szakmunkásokat, az utóbbi pedig a szűk bemenetű felsőoktatásba irányított felvételizőket. A szakképzés mennyisége és minősége az állami szektor érzéketlensége – és más, itt nem részletezendő okok – következtében lényegében nem okozott közvetlenül és rövidtávon kezelhetetlen gazdaságpolitikai konfliktusokat, a felsőoktatási férőhelyek hiányát pedig a korabeli kormányzatok *politikai eszközökkel* kezelték. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a tárgyi tudásanyagot mérő, elitista felvételi vizsga intézménye a felsőoktatásból férőhelyhiány miatti kiszorulás középosztályi érdekeket is sértő jelenségének kritikája mellett is *legitim* maradt. A két szektor között elhelyezkedő szakközépiskola funkciója tisztázatlan maradt: felsőoktatási küldetését nem tudta kibontakoztatni, munkaerőpiaci képzése pedig nem

illeszkedett a hazai nagyvállalati munkaszervezethez. A középiskolai évek után második esélyt nyújtó felnőttképzés rendszere pedig nem épült ki.

A felsőoktatásba felvételizők a középiskola típusa szerint (1990-1996)

	Összes felvételiző	Gimnáziumi érettségivel	Szakközépiskolai érettségivel
Év	Fő	Összes százalékában	Összes százalékában
1990	15,469	71%	27%
1991	22,221	68%	30%
1992	26,072	66%	31%
1993	30,995	65%	33%
1994	32,891	64%	33%

(Forrás: Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda 1985-1994. Felvételi vizsgák a felsőoktatási intézményekben. OFFI, Budapest, 1995; 1995-1996-ról l. az OFFI kiegészítő adatait.)

A középfokú és felsőfokú oktatást jelenleg három eljárás integrálja:

- az első eljárás az *érettségi vizsga*,
- a második a *felvételi vizsga*,
- a két vizsgát a *felvételi keretszámok* (1990-től "irányszámok") *meghatározásának* eljárása kapcsolja össze közvetett módon a felsőoktatásba való tényleges bejutással; a keretszámok megállapítása a normatív finanszírozás bevezetésével a Felsőoktatási és Tudományos Tanács (FTT) hatáskörébe került, némileg átalakult, de lényegi elemeit megőrizte.

A két vizsga különválása jól mutatja, hogy a közép- és felsőfok között semmilyen tartalmi harmonizáció nem létezik. Az intézményesült minőségbiztosítás hiánya miatt állandósult a "beszállító" és az "átvevő" közötti bizalomhiány, így az egyetemek egyrészt a gyakorlóiskolák és az elitgimnáziumok hálózatán keresztül biztosították maguknak az akadémiai szempontok szerint képzett és szocializált hallgatói utánpótlást, más részről folyamatosan bírálták az átlagos középiskolák oktatómunkájának "színvonalcsökkenését". (A felvételi vizsgákon tudatlannak bizonyult jelentkezők dolgozatainak elrettentő célú publikálása önálló sajtóműfajjává nőtte ki magát.)

Az integrálatlanság következtében az érettségi eleve kevert funkciói tisztázatlanul éltek egyazon eljárás keretei között. (Az érettség *belül* fokozatosan létrejött úgynevezett közös érettségi/felvételi eljárás már változás eredménye.) Az érettségi jelenleg egyszerre látja el a következő funkciókat:

- lezárja a felső-középfokú tanulmányokat;
- teljesítményt mér;
- jogosulttá tesz felsőoktatási felvételi vizsgára való jelentkezésre;
- egyfajta "társadalmi szertartásként" belépést jelent a középszintre.

A felvételi vizsga egy hosszú szocializációs és szelekciós folyamat (a lényegében gimnáziumokra szűkített előképzés) végpontjaként működik. Tartalmi értelemben sem az iskolafelhasználók, sem az oktatásügy egyetlen más szereplője sem jelenik meg benne, *kizárólag felsőoktatási intézményi* érdekeket szolgál: az elitegyetemek esetében az

"undergraduate" jellegű tudásanyag középfokra való lenyomását, és – jelentős oktatói munkamegtakarítást lehetővé téve – a "graduate" szakasz azonnali erőltetését a "felsőfokú követelményrendszer" segítségével. (Az amerikai egyetemek nyitottsága és az ottani undergraduate szakasz tagadhatatlanul felzárkóztató jellege hazai felsőoktatási körökben gúny tárgya. Az a tény, hogy az amerikai középiskola és a Bachelor-szinthez kötődő felsőoktatási szakasz feladatai általános megvetést váltanak ki a hagyományos egyetemi oktatókból, sokat elárul a magyarországi oktatási rendszer demokratizmusáról.) A nem elitegyetemek és főiskolák esetében – jórészt munkaerőpiaci háttér nélküli szakkínálatú, kevés karból álló intézményről lévén szó – a felvételi vizsga eredetileg az akadémikus, egyetemi követelményrendszer presztízs-okokra visszavezethető átvételét jelentette azzal a különbséggel, hogy a ponthatárok *post festa* megvonásával a diszfunkcionális vizsgán gyengén teljesítőket is felvehették. Ezt a szertartásosan szelektív, és utólag nyitott gyakorlatot korábban a műszaki oktatás és a pedagógusképzés társadalompolitikai funkciója indokolta (ezek voltak a leginkább elérhető képzések a *numerus clausus* vezérelte rendszerben).

Jelenleg az intézményi túléléshez szükséges hallgatólétszám megtartása eredményezi ezen gyakorlat túlélését, azzal a különbséggel, hogy a nyitás gyakran a felvételi elé helyeződik a "mentességek" tömeges kiadásával. A felsőoktatáson kívüli érdekeltek által nem befolyásolt felvételi rendszert jól jellemzi, hogy a mindenáron nyitásra kényszerülő, *köztudottan* gyenge színvonalú és alacsony presztízsű felsőoktatási intézmények sem az akadémikus felvételi vizsga tartalmának újragondolását kísérelték meg, hanem az eredeti vizsgát *fenntartva* szélesítették ki a különböző vizsgamentességi jogcímekkel felvehető hallgatók körét. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium által 1995-ben kiadott felvételi rendelet egy deregulált rendszert hozott létre, amely – a közoktatás-politika törekvéseitől teljesen függetlenül – a felsőoktatási intézmények hatáskörébe utalta át a felvételi vizsga szervezésének tartalmi és adminisztratív felelősségét. Ez kedvez a jelenlegi állapotok továbbélésének.

A továbbiakban azt elemzem, hogy a közoktatás, szakképzés és felsőoktatás milyen átalakulási folyamatai tették szükségessé a korábbi merev szektorális kapcsolatrendszer felpuhulását, és új típusú kapcsolódások kialakulását. A középfokú oktatás átalakulása vertikális és horizontális értelemben is megkérdőjelezte a hagyományos kapcsolódás funkcionalitását.

Vertikálisan egyre feljebb tolódik a szakképzési szakasz; az 1993. évi közoktatási törvény (és annak 1996-ban módosított változata) a tizedik osztályig általános képzést ír elő, amit a tervezett alpműveltségi vizsga tovább erősítene. Az elsősorban felzárkóztató, korrekciós jellegű szakképzés egyre inkább a hagyományos iskolarendszer mellé, a munkaerőpiacon értékesíthető és érettségire épülő szakképzés pedig a közoktatási szakasz fölé kerül, de mindkét esetben a közoktatásból való kikerülésről van szó.

Horizontális értelemben a "zsákutcás", munkanélküliséggel fenyegető szakmunkásképzés gyors leépülése a gimnáziumi és szakközépiskolai képzés súlyának növekedését teszi lehetővé. (Az átalakulás ösztönzőit és minőségét itt nem elemzem.) 1990/91-ben a 14-17 éves korosztályok 48 %-a tanult érettségit adó középiskolában, 1992/93-ra ez az arány 53 %-ra nőtt. (Az iskolafokokozatok, 1997:9. p.) Az 1997-ben elfogadott közoktatásfejlesztési stratégia 2010 körülre az érintett korosztály 75-80 %-ának érettségihez juttatását tűzte ki célul. (A magyar közoktatás, 1996:67. p.)

Mindezek következtében a felsőoktatásra a korábbi évtizedeknél erősebb továbbtanulási kényszer nehezedik majd. Ez egyrészt a középfoktól felfelé húzódó demográfiai csúcs miatt van így, másrészt az általánosan képző középiskolák kibocsátása nőtt meg 1990 óta, harmadrészt pedig a demokratizálódással megszűnt a *numerus clausus* rendszer társadalmi legitimitása. Az 1990-1997 közötti időszakban a fizikai munkások és diplomások közötti jövedelmi olló tovább nyílt; a munkaerő piacilag értékes programokon történő diplomaszerezése minden korábbinál jobb egyéni befektetésnek bizonyult. Ugyanakkor a szerkezetváltás következtében a legtöbb jó minőségű érettségit kínáló gimnázium kibocsátása csökkent. Ez az általános képzés kiterjedésével párhuzamosan azt jelenti, hogy a jövőben az érettségik egyre növekvő hányada "gyenge minőségű" képzés eredménye lesz – legalábbis a hagyományos minőségfelfogás szerint. Ez a tény mind a felső középfok, mind pedig a felsőoktatás képzésének újragondolását kívánja meg.

Az általános képzés expanziója, a szakképzés szerkezetváltása

A középfokú oktatás területén az általános képzés expanziójával ellentétes folyamatok is megindultak. A szerkezetváltás folyamata azzal az eredménnyel járt, hogy az évfolyamok számának növekedésével csökkent az iskolák kibocsátása. Ez elsősorban az olyan településeken okoz gondot, ahol a felsőoktatásba vezető utat egyetlen, vagy néhány hagyományos gimnázium férőhelyei biztosították. Ezekben a területeken a felsőoktatásba való bejutást lehetővé tevő érettségi megszerzésének esélyei 1990 óta *nem javultak*. A szerkezetváltás kérdése 1990 óta ideológiai viták tárgya, a váltást kikényszerítő okok decentralizált oktatáspolitikai rendszerekhez illő kezelésének eszköztára azonban mind a mai napig nem alakult ki.

A szakképzés területén a Munkaügyi Minisztérium (MüM) 1993-ban a közoktatási törvényalkotást "követő", ahhoz igazodó megközelítést választotta. Ez a viszonylag passzív politika azt eredményezte, hogy a szakképző szektorban – a nyilvánvaló átalakulási kényszer ellenére – 1995-ben is *nyitott* az átalakulás gyakorlati kivitelezésének útja. A szakképző szektor a differenciálódás következtében széttöredezett. A tíz osztályos általános képzés bevezetése, valamint a szakképzés felcsúsztatása a világbanki szakközépiskolai modellnek kiváló lehetőséget kínál a posztszekundér képzési sávba történő belépésre és felsőfokú programok kidolgozására (angol megfelelője: *college of further education*). A szakmunkásképző iskolák esetében azonban e tendenciák kimenetele tisztázatlan, a finanszírozás és az országos irányítás jelenlegi rendszere alkalmatlan a szakmunkásképző programok átalakítására. A MüM-ben 1995-ben informálisan már felmerült az intézményértékelés és programakkreditáció koncepciója, de politikai nyilvánosságot eddig nem kapott. A tanulmány megírásának időpontjában a szakképzést folytató intézmények funkcionális differenciálódása még nem eredményezte a szektor letisztult újrendeződését.

A felsőoktatási expanzió és annak szerkezete

A felsőoktatás területén 1991 és 1996 között látványos mennyiségi növekedés zajlott: 1991-ben 83190 nappali tagozatos hallgató járt egyetemre és főiskolára, 1996-ban már 143000 (Polónyi, 1997:59. p.). A nem nappali tagozatos hallgatókat is hozzászámítva elmondhatjuk, hogy a magyarországi felsőoktatás az 1990-es évtizedben megduplázta hallgatólétszámát. A látványos expanzió gondosabb vizsgálata azonban szerkezeti problémákra enged következtetni. Ha a hallgatói évfolyamok torlódásából, megnyúló tanulmányi idejéből fakadó százalékokat letisztítjuk – ezt az elsőéves hallgatók számának vizsgálatával tehetjük meg – akkor más képet kapunk.

Az elsőéves hallgatók számának növekedése 1989-1996.

Tanév	Nappali	Esti	Levelező	Összes
1989/90	20204	1651	8306	30161
1990/91	22662	1753	7652	32067
1991/92	25385	1299	6472	33156
1992/93	30192	1323	8355	39870
1993/94	35005	1621	12989	49615

(Forrás: MKM Statisztikai tájékoztató - Felsőoktatás 1985-1994. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1995.)

A közép- és felsőfok kapcsolódása szempontjából meghatározó a felsőoktatás befogadóképessége: a nappali tagozaton például egy ELTE méretű intézmény hallgatólétszámának másfélszeresével bővült. A módszertani megújulást és munkabefektetést igénylő esti oktatás a korábbinál alacsonyabb szinten stabilizálódott, míg a levelező képzés az "illegálisan" megjelenő tandíj miatt a többenél dinamikusabban bővült. Az expanzió forrásainak ez az elemzése azt is világosan megmutatja, hogy a felsőoktatás fokozatos megnyílása inkább csak a nappali képzés kirívó férőhelyhiányát enyhítette (bár az elitzsakokon még azt sem), és valójában *nem* volt demokratizációs fordulat.

Ha például a hazai felsőoktatás expanziója olyan mértékű lett volna, hogy a *numerus clausus* rendszerből nyitott rendszerré alakult volna át, akkor a közép- és felsőfok kapcsolódása – az elavult intézmények és eljárás ellenére is – problémamentes lehetett volna, és feltételezhetően nem vetette volna fel egy főiskolai szint alatti programtípus szükségességét. Az 1990 óta lezajlott expanzió három fő tapasztalata azonban a kapcsolat átalakítását teszi szükségessé:

- az 1990-től 1995-ig tartó komoly erőfeszítések és eredmények ellenére is csak szerény mértékben sikerült növelni a hallgatólétszámot, becslések szerint 11 %-ról 18 %-ra nőtt az egy adott korosztály felsőoktatási részvétele;
- eldőlt, hogy a magyar felsőoktatás középtávon nem lesz képes, és nem is hajlandó teljesen nyitott bekerülést biztosítani az érettségizetteknek, különösen a nyitással járó munkatöbblet elfogadhatatlan a közalkalmazotti jogállásba zárt egyetemi és főiskolai oktatói állományoknak;
- a felsőoktatás leginkább megnyíló programjai kevés kivétellel túlélésért küzdő, munkaerőpiaci értelemben elavult képzést kínálnak; az expanzió szerkezete rendkívül egészségtelen.

A köztes funkciójú oktatás kiépülése

A fentiek alapján megállapítható, hogy az érettségi és felvételi vizsga közoktatásból kiinduló reformja a közeljövőben nem fogja megteremteni a közép- és felsőfok kapcsolódásának korszerűbb rendszerét. Ezért szükség lehet egy olyan felső-középfok utáni oktatási formára, amely egyszerre teszi lehetővé:

- a nem akadémikus irányú, érettségi utáni *sikeres kilépést* a közoktatásból;
- és a csak részben akadémikus tartalmú *későbbi belépést* a felsőoktatásba.

Jelenleg nem beszélhetünk rendszerszerű posztszekundér oktatásról, hiszen a felső-középfok utáni, nem hagyományos felsőoktatási képzés integrálatlan és sokszínű oktatási programok halmaza. Éppen ezért a jelenséggel kapcsolatos statisztikai adatok csak becslésszerűek

lehetnek. A programokban résztvevők mennyisége azonban – minden szakmai kockázat ellenére – szükségessé teszi ilyenfajta becslések készítését. A statisztikák elemzését tovább nehezíti az a tény, hogy a rendszerszerűség hiánya miatt az iskolarendszeren kívüli képzés, felnőttképzés és magánoktatás kategóriái folyamatosan keverednek. 1993 májusában a Magyar Cégjegyzék Adatbankban 1979 bejegyzett oktatási célú vállalkozás szerepelt. A szakértők szerint közülük kb. 4-500 cég játszik meghatározó szerepet a piacon. A szakmai képzés, továbbképzés, átképzés összesített adatai a következőképpen alakultak:

A képesítést nyújtó és továbbképző tanfolyamok adatai 1960-1985.

Év	Az összes tanfolyam résztvevőinek száma	Képesítést nyújtó tanfolyamon végzettek száma
1960	138 741	79 438
1965	192 059	105 008
1970	211 277	125 421
1975	304 885	98 812
1980	425 427	148 148
1985	461 036	131 505

(Forrás: Tót Éva: Képzés az iskolarendszeren kívül. In: Educatio, 1993/3. sz. p. 448.)

Az említett számítás 20-25000-re becsülte a menedzserképzésben résztvevőket, és minimum 30-40000 főre a nyelvoktatásban tanulók létszámát. Óvatos becslése szerint a posztszekundér szektorban tanulók száma 1993-ra elérte az állami felsőoktatás hallgatóinak létszámát.

Az MKM által kinevezett Tandíjbizottság 1995-ös adatfelvétele a felsőoktatási intézmények posztszekundér képzését mérte fel. (Megjegyzendő, hogy a felmérés időpontjában az intézmények a képzés kiterjedtségének "kicsinyítésében" voltak érdekeltek.) A kapott adatok alapján a felsőoktatási intézményekben posztszekundér programokon tanulók száma 1995-ben elérte a hagyományos felsőoktatásban résztvevő hallgatók számának 20-25 %-át (MKM, 1995). Fontos tény, hogy a felmért programok döntő része a piaci árakhoz közeli, viszonylag magas tandíjjal működött. Egyes szakértők az évtized végére elképzelhetőnek tartják, hogy a magánintézmények és az állami intézmények vállalkozási alapon biztosított képzéseiben vesz majd részt az összes felsőoktatásban tanuló 40-50 %-a (Polónyi, 1997:19. p.).

A posztszekundér képzés rendszerré válásának ösztönzése

A posztszekundér szféra rendszerré szervezése, azaz a közoktatáshoz, a hagyományos szakképzéshez és a felsőoktatáshoz történő kapcsolása előnyökkel és kockázatokkal járó politika. Előnyei nyilvánvalók: egy felsőoktatásba nyíló, piac-érzékeny, tandíjas felsőfokú programkínálat a mainál jóval rugalmasabb, dinamikusabb és felhasználóbarátabb oktatási kínálatot tud teremteni. Ez a tanulni vágyókat szolgáló demokratikus alapértékek, és az oktatási rendszer belső szerkezeti folyamatai szempontjából is kedvező lépés lenne. Ugyanakkor világosak a kockázatok is: a programok rendszerszerűvé tétele több tárca kooperációját és nem-hagyományos, kifinomult politikai-szakmai eszköztár használatát követeli meg. Ennek hiányában még a meglévő, a szabályozatlan piacból adódó anarchia állapota is kedvezőbbnek tűnik egy bürokratizált posztszekundér képzésnél.

Ahhoz, hogy ezen új képzési mód elfogadást nyerjen a hagyományos képzési formák között, szükség van bizonyos szabályozási keretek kialakítására. Az oktatási folyamatokat ellenőrző,

elsősorban államigazgatási eszközöket és képzettségi előírásokat használó hagyományos szabályozás azonban nem alkalmazható olyan területen, amely maga is több oktatási forma halmazából áll, és így sokféle intézmény sokféle módon vesz részt a képzés kialakításában. Azáltal ugyanis, hogy egy felsőfokú akkreditált iskolarendszerű szakképző program – "középtávú" definíciója szerint – egyszerre nyújt szakképesítést és felsőoktatási továbbtanulásba beszámítható ismereteket, a programokat feltételezhetően több eltérő intézmény fogja közösen működtetni. Ez egyrészt azzal a következménnyel jár, hogy a program akkreditációs követelményeinek kialakításakor egyszerre kell figyelemmel lenni a sokféle elvárára, másrészt ilyen programok nagytömegű indítására önállóan egyetlen lehetséges pályázó (felsőoktatási intézmény, szakképző középiskola, átképzést folytató állami képzési központ, magánvállalkozás) sem lesz maradéktalanul képes. Az ideális pályázó tehát egy programszervező konzorcium, amely felmérve a továbbtanulni kívánó fiatalok és a munkaerőpiac elvárásait, gondosan összeállít egy az adott régióban piacképes OKJ-s végzettséghez juttató kétéves programot, és az elvégzett tanulmányokat egy helybéli, elérhető közelségű felsőoktatási intézmény meghatározott időn belül garantáltan beszámítja valamely létező főiskolai vagy egyetemi szak elvégzett tanegységeként. Egy ilyen kimeneti konstrukció lehetőséget ad a fiatalok számára, hogy néhány évi munka után folytathassák tanulásukat anélkül, hogy tanulmányaikat újra előlről kellene kezdeniük.

Nyilvánvaló, hogy ezek a keretfeltételek korábban nem ismert méretű és színvonalú munkát követelnek a szabályozást végző oktatásirányítóktól. A legnehezebb pontnak mindvégig a jogalkotás szektorközi (és egyben tárcaközi) harmonizálása bizonyult (szinkronizálása már túlzott elvárás lett volna). A felsőfokú szakképzés első parlamenti szintű szabályozási kísérlete három lépésben valósult meg:

- a Felsőoktatásfejlesztési parlamenti határozat (107/1995);
- az 1993. évi Szakképzési törvény 1995-ös módosítása;
- az 1993. évi Felsőoktatási törvény 1996-os módosítása voltak.

A Felsőoktatásfejlesztési parlamenti határozat egy piramisszerűen építkező, átjárható felsőoktatás rendszerét állította követendő célként a hazai felsőoktatáspolitiká elé. Ennek elemeként az akkreditált felsőfokú szakképzést önálló képzési szintként jelenítette meg. A határozat életbelépésekor feltételezhető volt, hogy az "iskolarendszerű" kitélt az akkreditációs folyamatban lazán fogják értelmezni: az iskolarendszerűség inkább tantervi elrendezést (szemeszterekre tagolt szerkezetet) jelent, mintsem az oktatási intézmények monopóliumát a képzés szervezésében és indításában. Ez azonban – ismerve a Felsőoktatási törvény vonatkozó részeit – nem így történt. Rendkívül figyelemreméltó, hogy az országgyűlési határozatban az "iskolarendszerű" jelzőt a Felsőoktatási törvényben már egyértelmű – szűkített – jelentéssel ruházták fel, és "iskolai rendszerű" képzésnek nevezték el. Az új elnevezés azt jelezte, hogy az akkreditált iskolai rendszerű szakképzést a felsőoktatás irányítói az állami oktatási intézmények monopóliumának tekintették.

A törvényi szabályozás visszatérő piacellenessége, és a zárt, állami intézményrendszer kizárólagos helyzetbe hozása ellentétes a világban ismert nyílt, rugalmas és minőségellenőrzéssel vezérelt oktatási rendszerek fejlődési irányával. Ennek oka lényegében abban keresendő, hogy az egyeztetések során az MKM-nek kellett volna megnyitnia a képzési piacot, miközben a minisztériumi bürokrácia hagyományosan az állami felsőoktatási intézmények érdekeivel azonosítja saját "oktatásbarátságát" – érdekes módon megfélelvezve az oktatás fogyasztóiról, az adófizetőkről és a leendő adófizetőkről, a fiatalokról.

A Szakképzési törvény módosítása 1995 végén került a Parlament elé. Ennek egyik jelentős intézkedése a szakképzés ISCED-rendszerű színtézése volt. A felsőfokú végzettséghez (diplomához) nem vezető, de felsőfokú szakképzés (ISCED 5.5. szint) célja olyan felsőfokú képzettséggel rendelkezők munkáját segítő és/vagy kiváltó szakemberek képzése lett, akik képesek a gyakorlati feladatok megoldására, és segíteni tudják az alap- és középszinten dolgozó alkalmazottak tevékenységét. A Munkaügyi Minisztérium feladata az OKJ szaktárcákkal egyeztetett színtézésének elvégzése lett. A MüM jelenlegi elképzelése és a megjelenés előtt álló kormányrendelet szerint az 5.5. szintre nem kerülhetnek majd szakmák a Magyar Akkreditációs Bizottság állásfoglalása nélkül.

Az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés szabályozásának harmadik lépése a Felsőoktatási törvény módosítása volt, amelyet igen hosszú szakmai vita és érdekegyeztetés előzött meg. Az alábbi jogi összefoglalás egy elemző tanulmányra (Farkas, 1997) épül. A törvényt módosító 7/A szakasza a következőképpen rendelkezik:

"(1) A felsőoktatási intézmények e törvény rendelkezései szerint – a szakképzésre vonatkozó jogszabályok figyelembevételével – akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzést akkor folytathatnak, és ennek megfelelő bizonyítványt akkor adhatnak ki az OKJ felsőfokú képzettségi szintre külön előírt követelményei szerint, ha az egyetemi-főiskolai képzési szintre való továbblépés lehetőségét a felsőoktatási intézmény saját keretei között biztosította, és a felsőfokú szakképzésben szerzett ismeretanyag egyharmada az egyetemi-iskolai képzési szinten kredit-értékként beszámítható. Az egyetemi-főiskolai képzésben szerzett ismeretanyagnak a felsőfokú szakképzésbe történő beszámítására ugyanezek a szabályok vonatkoznak.

(2) Akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzést az intézmények csak e törvény szerinti akkreditáció után indíthatnak."

A rendelkezés kétségtelenül érdekes eleme a "kredit-érték" beszámításáról szóló rész, hiszen országos kreditrendszer a jogalkotás pillanatában nem létezett Magyarországon, sőt annak még konszenzuális keretei sem kerültek kidolgozásra. A módosított törvény 81-es szakaszának 2. bekezdése sorolja fel azokat a területeket, amelyeken a Magyar Akkreditációs Bizottság "véleményt nyilvánít", többek között: "a felsőoktatási intézményekben akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzési programok indításáról és a programok indítására vonatkozó kérelmekről".

A módosítás szerint a törvény 84. szakasza rendelkezik a felsőoktatási intézményekben folyó oktatás képzési szintjeiről, ahol az szerepel, hogy a felsőfokú szakképzés nem része az alapképzésnek, így nem felsőoktatási, hanem OKJ szerinti végzettséget nyújt. Ezzel megghiúsult a Felsőoktatásfejlesztési parlamenti határozat íróinak azon törekvése, hogy a hazai felsőoktatás a mai csőszakok végpontján elhelyezkedő diplomák helyett a képzési szintek angolszász rendszerére álljon rá. (Az angolszász rendszerben a diplomát, szakmai képesítést a képzési szint teljesítése után, szakmai testületek, kamarák által előírt gyakorlat során szerzik meg a végzős hallgatók.) Az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés önálló képzési szintként való tételezése (kb. az amerikai Associate Degree mintájára) középtávon összeomlással fenyegette a négyéves főiskolai képzést. Az elmúlt egy évtizedben általában véve a képzési szintek témája bizonyult a legnehezebben emészthető újdonságnak a hazai felsőoktatási elit körében.

A 85. szakasz a képzések időtartamát szabályozza, és itt jelzi, hogy a felsőfokú szakképzés időtartama "legalább két éves képzés". A 95. szakaszának 6. bekezdése szerint: "Az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzésben szakmai vizsgát kell tenni a Szakképzési Törvény vonatkozó szabályai szerint". A 97. szakasz 7. bekezdése szerint "a felsőoktatási intézmény az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés sikeres szakmai vizsgája alapján az Országos Képzési Jegyzékben meghatározott szakképesítést igazoló bizonyítványt ad." A törvénymódosítás 124/D szakasza alapján az MKM "Az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés szabályait, szakmai követelményeit 1996. december 31-ig" kormányrendeletben állapítja meg.

A 124/E szakasz meghatározza a törvény alkalmazása során használt fogalmakat. Eszerint:

"b) akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés: felsőoktatási intézmények által végzett, hallgatói jogviszonyt eredményező, illetve felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodás alapján szakközépiskolában történő, tanulói jogviszonyt eredményező szakképzés, amely beépül a felsőoktatási intézmény főiskolai, egyetemi szintű programjába, és egyben olyan szakmai képesítést ad, mely az Országos Képzési Jegyzékben szerepel."

A törvénymódosítás 27. szakaszának első bekezdése rendelkezik a hallgatói jogállásról. Eszerint az akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzésben résztvevő hallgató a felsőoktatási intézmény hallgatójának tekintendő függetlenül attól, hogy tanulmányait milyen formában végzi. A 9/A szakasz (1) bekezdése alapján az állami felsőoktatási intézményekben az első akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzésben résztvevők képesítési követelmények szerinti tanulmányi időszakára nyújtott támogatás fedezésére szolgál a költségvetési hallgatói előirányzat. Ezt az előirányzatot a (2) bekezdés értelmében a létszám, a költségvetési törvényben az egy főre megállapított normatíva, valamint a hallgatók pénzübeni és természetbeni juttatásaira fordítható egyéb állami támogatás határozza meg.

A fenti törvénymódosítás óta folyik a felsőfokú akkreditált iskolai rendszerű szakképzésről szóló kormányrendelet előkészítése, és e folyamat éppen e tanulmány megírásakor fejeződik be. Valószínűsíthető, hogy a jogalkotók e programtípus alapelemeit immáron rendeleti szinten is megerősítik:

felsőoktatási és szakképzési intézmények egyaránt indíthatnak programokat,

a program-akkreditációhoz konzorciumi együttműködés és helyi/regionális munkaadói támogatás lesz szükséges,

az ilyen programokba felsőoktatási intézmény falain belül belépőkre a felsőoktatási szabályozás (tandíj, hallgatói jogállás stb.) vonatkozik, míg a többi hallgatóra a szakképzési szabályozás érvényes,

a programok – egyfajta beszámítással és tantervi harmonizációval – csatlakoznak a felsőoktatási szakokba, így alakítva ki az élethossziglani képzéshez szükséges tanulói utakat.

A fenti kulcselemek rendeletbe iktatása mellett gyorsan és spontán módon szerveződik a középiskolák és főiskolák új típusú kapcsolatrendszere, amely a felvételi rendszert, a tanulmányok beszámítását és képzési konzorciumok létrehozását célozza. Ugyanakkor hiba lenne elhallgatni, hogy a felsőfokú akkreditált iskolai rendszerű képzések sikere a gyakorlat részleteitől függnék. Félő, hogy az országos oktatásirányítás politikaformáló ereje és iránya

ma még csak a közép- és felsőfokú oktatás közötti új kis szektor létrehozására elég. Ez pedig kevesebb, mint a szektorok közötti válaszfalakat áttörő, folytatható és tervezhető tanulási utak és programválaszték. Igaz viszont az is, hogy a létrejött új, szektorközi programtípus egyetlen szektor általi kisajátítása – éppen a sok gazda és az egyetlen intézménytípus hiánya miatt – nehezen menne. Egy korábbi tanulmányomban (Setényi, 1991:14. p.) a szovjet oktatási rendszert – éppen minden kutatót meghökkenítő intézménytípus-teremtő ereje folytán – úgy jellemeztem, mint amelyik a felmerülő külső kihívásokra képtelen puha (flow), szektorközi és program-alapú válaszokat megfogalmazni, és kénytelen kemény (stock), intézményteremtő megoldásokat alkalmazni. A posztszekundér képzés – és ezen belül a felsőfokú akkreditált iskolai rendszerű szakképzés – esete jól szemlélteti majd a közeljövőben, hogy mennyiben voltunk képesek eltávolodni ettől a modelltől.

SETÉNYI JÁNOS

IRODALOM

FARKAS KRISZTINA: Az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés helyzete Magyarországon. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1997.

FARKAS KRISZTINA (szerk.): Felsőoktatás és szakképzés, egy lehetséges jövőkép. MKM-MüM, Budapest, 1995.

Az iskolafokozatok közötti átmenet kérdései. Zárótanulmány. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1997.

A magyar közoktatás távlati fejlesztésének stratégiája. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1996.

POLÓNYI ISTVÁN: A felsőoktatás gazdasági jellemzői. Kutatás közben c. sorozat. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1997.

A posztszekundér oktatás alakulása Békés megyében. Expanzió Humán Tanácsadó, Budapest, 1995.

A posztszekundér képzések iránti igény Fejér megye néhány településén. Expanzió Humán Tanácsadó, Budapest, 1997.

SETÉNYI JÁNOS: A szovjet oktatáspolitikai szerkezete a hetvenes években. Kézirat. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1991.

TÓT ÉVA: Képzés az iskolarendszeren kívül. In: Educatio, 1993/3. sz.

A tanulmány jelentős mértékben épít az Expanzió Humán Tanácsadó által 1995-ben és 1997-ben végzett regionális empirikus kutatások eredményeire

